

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Dr. Balázs Judit

Környezetvédelem és a közös biztonság a mediterrán régióban

A közös biztonság fogalma komplex fogalom: magába foglalja a nemzetállamok együttesét, melyek léte a nemzeti biztonság fizikai és pszichikai feltételei között biztosított. A XX. század utolsó harmadában egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy egyetlen nemzetállam sem őrizheti meg tartósan biztonságát csupán nemzeti biztonsági erőfeszítések, katonai döntések eredményeképpen.

A nemzeti biztonság megteremtése jóideig egyenlő volt egy olyan védelmi rendszer kiépítésével, mely megbízható oltalmat nyújt egy esetleges külső támadással szemben.

Ez a biztonságfelfogás alig jelentett valamivel többet, mint a fizikai lét garantálását, ami esetenként kiegészülhetett a biztonságtudat pszichikai elemével.

Interdependens világunkban azonban a biztonság hosszú távon csak mint közös biztonság létezik. S ez nemcsak a társadalmi-gazdasági folyamatok fokozódó globalizálódásából, hanem a kölcsönös függés-ráutatlásból is törvényszerűen adódik.

A biztonságpolitikát évszázadokig a katonapolitikával tekintették azonosnak. Az utóbbi évtizedekben, de különösen a katonai bipolaritás megszűntetésével, azonban a katonapolitika már csak a biztonságpolitika egyik eleme lett, s előtérbe kerültek a nem katonai tényezők.

Ennek hatása kettős: egyrészt a katonapolitika szerepe- optimális esetben – csökken, másrészt a nem katonai szféra – a gazdaság, az ideológia biztonságpolitikai dimenziót kap¹.

A biztonság nem katonai tényezői közül előtérben álló gazdasági biztonság maga is összetett fogalom, nem csupán a gazdaság stabilitását, működőképességét, ellátásbiztonságot jelent, hanem itt is éppen a kölcsönös függésből-ráutaltságból² fakadó stabil nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszer jelenlétét is feltételezi.

Ma már tény, hogy olyan társadalmak, gazdaságok jöttek létre, melyek „rendeltetészerű” működése során is állandóan növekszik azoknak a veszélyeknek és potenciális veszélyforrásoknak a köre, ami mögött a tulajdonképpeni katonai fenyegetettség háttérbe szorul.

Növekvő fontosságukká válnak eközben a gazdasági biztonság kérdései, s így a környezetvédelemé, ami éppolyan komplex megközelítést igényel, mint az egész kérdéskör maga.

Mielőtt azonban a környezetvédelem és a közös biztonság néhány, a Mediterrán térségre érvényes összefüggésével foglalkoznánk, a környezetvédelem kérdését a politikai gazdaságtan kategóriáinak felhasználásával szeretném megközelíteni, rámutatva a környezetvédelem és a közgazdaságtan néhány releváns összefüggésére.

¹ Dunay Pál: Magyarország biztonságpolitikája, in: Konfliktus és Együttműködés. Budapest, 1988.

² Úgy érzem, ma már joggal állíthatjuk, hogy az autarkias, pusztán önerőre támaszkodó gazdaságok kora lejárt. Történelmi példák igazolják, hogy a mesterségesen teremtett gazdasági elszigeteltség történelmi kategóriákban mérve csak rövid ideig tartható fenn, mialatt a gazdaság súlyos károkat szenved.

1. Környezetvédelem versus gazdasági növekedés

„Korábban főként a fejlesztés környezetre gyakorolt hatását figyelték. Ma viszont tudjuk, hogy a környezetromlás egyre több területen állíthatja meg, vagy fordíthatja visszajára a gazdasági fejlődés lehetőségét”.³

A 60-70-es évek folyamán a fejlett országok gyors termelésnövekedése egyértelműen a piackonform tényezők figyelembe vétele mellett ment végbe.

Jóllehet, a természetrombolás jelenségei már akkor is megmutatkoztak – sőt valójában már századunk 20-30-as éveiben is⁴ előrevetették árnyékukat – az ökológiai egyensúly felborulása azonban még nem fenyegetett közvetlen veszéllyel.

A környezetrombolás viszonylag elszigetelten, kisebb régiókat érintve jelent meg, a környezeti ártalmak nem öltöttek globális méreteket.

A 60-70-es években egyre erősebben kibontakozó környezetromboló folyamatok elsősorban annak köszönhetőek, hogy a tudományos műszaki forradalom első hulláma felszínre vetett minőségileg új és mennyiségileg óriási árutömeg a hagyományos tőkés piac törvényei szerint született. E piac, ill. az e piacot kiszolgáló termelés körén belül maradt azonban a környezet védelméhez fűződő társadalmi érdek: a környezetet erősen szennyező technika és technológia jött létre.⁵ A mértéktelenül felduzzasztott termelés óriási nyersanyag- és energia-

³ Our Common Future, Oxford, New York Oxford University Press 1987. Az idézet a Környezeti és Fejlesztési Világbizottság jelentéséből való.

⁴ Itt utalnék A.C. Pigon „The Economics of Welfare,” (London 1932) c. művére, mely köztudomásúan e területen úttörőnek számít.

⁵ Szlávik János: A környezetvédelem néhány közgazdasági összefüggése. In: Társadalmi Szemle. XLIII. május p. 4. 4.

igénnyel lépett fel, a termelés folyamán nagy mennyiségű hulladék keletkezett, ami azonban súlyosabb, a termékek egy része is már rövid életű, s maga a termék is természetes körülmények között nem lebomló hulladékká válik.

Ilyen körülmények között a társadalom és természet korábban harmónikusnak tűnő egysége – néhány kivételes helyzetben lévő régiótól eltekintve – felbomlott, s a bolygónk megindult az ökológiai krízis felé vezető úton.

A természet és társadalom egységében rejlő ellentmondások az árutermelés fokozódó expanziójával jutottak felszínre.

Mindez a termelésnek az alapvetően piacorientált sajátosságából adódik, vagyis hogy a termelő gazdasági egységek tevékenysége a nyereségnek és nem a társadalom hosszú távú érdekeinek rendelődik alá. Az ellentmondás tehát az érték és a használati érték csak mint az érték realizálásának feltétele jelent meg.⁶

A természet mint használati érték adott tényező, s a termelésnek ebben a rendszerében háttérbe szorul, de mint absztrakt érték sem jelenik meg, miután nem emberi alkotó tevékenység terméke.

Az előbbieken említettük, hogy a társadalom és környezet növekvő ellentmondása a termelés piaci érdekeknek történő alárendeléséből adódott. Ez a megállapítás azonban azt a hamis látszatot kelti, mintha a környezetrombolás csak a fejlett tőkés társadalmak jellemzője lenne. Valójában azonban a társadalom és környezet kapcsolata, a környezetvédelem nem valamiféle társadalmi elkötelezettséghez kapcsolódó kategória. Sokkal inkább koncentrált kifejezője egy gazdaság szerveztségének, fejlettségi szintjének. Ha megnézzük ugyanis a szocialista országok gazdaságpolitikáját az 50-60-as, de még a 70-es években is,

⁶ Szlávik János: A környezetvédelem néhány közgazdasági összefüggése. In: Társadalmi Szemle. XLIII. május p. 4. 3.

egyértelmű, hogy a gazdasági elmaradottság leküzdése érdekében alkalmazott extenzív gazdaságpolitika hatalmas környezeti károkat okozott. Sőt, ha tovább megyünk, azok a természetátalakítási programok, melyek a Szovjetunióban „az ember legyőzi a természetet” jelszó alatt valósultak meg, beláthatatlan környezeti károkat okoztak.⁷

Így a gazdaságfejlesztési prioritások eldöntésekor ha csak piackonform, vagy a közvetlen növekedést gerjesztő szempontokat vesszük figyelembe és ennek nyomán alakul egy gazdaság ágazati és termékszerkezete, akkor könnyen olyan döntések szülehetnek -sőt a múltban elsősorban erre volt példa – melyek a későbbiek folyamán éppen környezetkárosító hatásuk miatt a további növekedés korlátaivá válhatnak. Ha csak termelési egység kategóriában gondolkodunk, ráfordítás-nyereség alapon kalkulálunk, akkor éppen olyan fejlesztésekre kerülhet sor, amit éppen a környezetkárosító volta miatt vissza kellene fogni.

Valójában amikor a termelés környezetkárosító hatásáról beszélünk, akkor nemcsak maga a termelési ciklus során keletkező környezetrombolást – levegő-, vízszennyezés, stb – kell figyelembe vennünk, hanem azt a termelés-szerkezetet is, ami egy fogyasztói szerkezet kialakulását teremtette meg. Ha a környezetvédelmi szempontokat tartjuk elsődlegesnek, vagy legalább is lényegesnek, akkor a termelés oldaláról kell elsősorban egy környezetkonform fogyasztói szerkezetet kialakítani.

A környezetvédelem ugyanakkor nemcsak egyszerűen a termelés része, hanem az újratermelés szerves tartozéka is. Az egymást követő ciklusok során ugyanis nemcsak az anyagi javak bővített újratermelését kell megvalósítani, hanem ugyanúgy szükség van az elhasznált természeti erőforrások és a környezet újratermelésére is. A környezet

⁷ Gondolatok itt pl. a „folyók megfordítására” az Aral és a Kaspi tóba ömlő folyók vízének elvezetésére, ami mindkét tó kiszáradását indította el. Ma már a tavak apadása évről-évre több métert tesz ki.

újratermelése azonban a tőkére épülő költség, ami idáig nem jelentkezett, aminek azonban az árban megtestesülve meg kell térülni. A környezetvédő beruházásokat bekalkuláló tőke hozadéka így értelemszerűen csökken. Tudatos környezetvédő politikát folytató országokban azonban módot találnak a tőkehozadék különbözőségeiből adódó termelőtőke „felértékelődés” vagy „leértékelődés” kiegyenlítésére. (A leggyakrabban alkalmazott módszer az adórendszer.) Nemzeti keretek között erre megvan a lehetőség.

A környezetvédelemre vonatkozóan azonban a nemzeti határokon túltekintő politikára van szükség: *nemzetközi egyensúlyt kell kialakítani az emberi szükségletek kielégítésére és az ökológiai jellegű korlátok között, mégpedig az összehangolt, harmonizált fejlesztés útján.*

Ehhez azonban nem elegendő a „hagyományos” környezetvédelem, miután az jobbra csak a kibocsátás fázisában érvényesül, hanem a termelési ciklus egészét – beleértve a fogyasztást is – kell a környezetvédelmi szempontok szerint kialakítani.

2. Meddig él a Földközi-tenger?

Egy, a 80-as évek közepén készült felmérés szerint a Földközi-tenger körüli országok szennyvizeinek 90%-át engedik tisztítatlanul a tengerbe⁸, amely a Gibraltári szoroson keresztül csupán 180 évenként újul meg. Ehhez járulnak még az ipari szennyvizek és a légköri lecsapódások. A háztartási és mezőgazdasági szennyvízzel évente 360 ezer tonna foszfor és 1 millió tonna nitrogén kerül a Földközi-tengerbe. Számítások szerint 1 gr foszfor 100 g. alga növekedését teszi lehetővé, majd ez utóbbi lebomlása 150 g. oxigént von el a víztől. A növénytápanyagok tömeges vízbejuttatása elegendő ahhoz, hogy normális körülmények között a tengert lassan túltragyázza. A Földközi-tenger

⁸ Az adatok az akkor még NSZK-ban megjelenő Vorwärts napilap 1985. Október 3-i számából valók.

azonban olyan természetes sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek ezt a folyamatot le tudják lassítani,⁹ ugyanakkor azonban éppen ezen sajátosságainál fogva tudja „exportálni” a vízbe bekerült szennyezőanyagok jó részét. A tengeráramba bekerült anyagok közé tartozik a rendkívül fontos moszatfajta, a posidónia,¹⁰ a Földközi-tenger „zöld tüdeje”. Egyetlen négyzetméter posidónia egy nap leforgása alatt 14 liter oxigént képes felszabadítani. A Földközi-tengerbe bejutó szennyeződések, elsősorban a szintetikus mosószerek egyes alkotóelemei¹¹ ugyanakkor kihalásra ítélik a posidóniákat. A posidóniák kulcsszerepet játszanak az ökológiai egyensúly fenntartásában, így elterjedésük csökkenése katasztrofális következményekhez vezethet. Legaggasztóbb ugyanakkor az, hogy életfeltételeik éppen ott vannak, ahol a tengerpartot legerősebben érinti a városiasodás és a tömegturizmus. Ezen túlmenően a Földközi-tengerben fejlődő posidóniák mintegy 30%-a átkerül az Atlanti-Óceánba, s ott biztosítják olyan tengerészek tápanyagellátását, amelyek egyébként csekély planktonsűrűségük miatt halottak lennének.

Így látjuk, hogy a Földközi-tenger ökológiai egyensúlyának, természetes állapotának megtartása valójában nemcsak a Földközi-tenger partvidékén kialakult életfeltételekre van hatással, hanem befolyásolja

⁹ A Földközi-tengerben a leszálló vízmozgások sokkal gyakoribbak, mint a felszálló áramlások. Ezért a növénytápanyagok ritkán találhatók a felső rétegekben, ahol az algák felhasználhatják azokat. Az Atlanti-óceánból jövő vízmennyiség sokkal kisebb sótartalmú, mint a Földközi-tenger, ezért a víz a felszínen marad, s erős párologásnak van kitéve. Azok a víztömegek, amelyek elhagyják a tengert, közelítően azonos sótartalmúak, mint a Földközi-tenger, de háromszor annyi foszfor található bennük, mint az Atlanti-óceán vizében.

¹⁰ A posidónia földünkön csak két helyen fordul elő: a Földközi-tengerben és Ausztrália déli csücskén.

¹¹ Számítások szerint évente 60-70 ezer tonna szintetikus mosószert kerül a Földközi-tengerbe. A mosószerek forgalomba hozásakor végzett ellenőrzések szerint a kártékony anyagok 90%-a biológiailag bomlékony. A kísérleteket azonban édesvízi körülmények között végezték el, ahol az értékek lényegesen kedvezőbben alakultak.

a régió kívülről eső területek természetes környezeti biztonságát is. A Földközi-tenger térsége hatalmas környezeti ártalomnak van kitéve.

A Földközi-tengeri környezetvédelemmel foglalkozó szakemberek azonban szinte kizárólag olyan problémákkal foglalkoztak, amelyek a térség mind üdülőterület vonzerejének csökkenésével fenyegettek.¹²

A környezetvédelem bolygónk egészét érinti. A környezeti ártalmakat előidéző folyamatok nagyságrendjüket tekintve fokozatosan nagyobb és nagyobb területeket, régiókat érintenek. A környezetvédelmi feladatok ugyanakkor globálisak és nem oszthatók fel teljes egészében nemzeti részekre. Ennél a pontnál ugyanis látszólag összeütközésbe kerülnek a nemzeti érdekek. A jelenlegi termelési feltételek között – hosszú távon ez nem szükségszerűen marad így – ugyanis környezetünk termelési ciklusok során történő megújítása ma már jelentős többletkiadással jár, miután megszűnt egy állandó, s eddig adottnak hitt „járadék” a tőkének. S így a környezetvédő termelés és fogyasztás nemzeti szinten mért tőkehozama alacsonyabb, mint azon ágazatoké, ahol a környezetvédő feladatokat nem veszik figyelembe, vagy sajátos geográfiai adottságaik révén lehetőség van azok egy részét más országra hárítani.¹³ A környezet-tudatos nemzeti termelési és fogyasztási szerkezet kialakítása azonban nem lehet nemzetközi differenciálódási folyamatok előidézője.

Így egy szűklátókörű politika esetében látszólag összeütközésbe kerülhet a nemzeti és nemzetközi érdek. S ennél a pontnál úgy érzem, a nemzetközi érdeknek meg kell előznie a nemzeti „érdekek” érvényesü-

¹² A különböző kagylófajták, rákok fertőzöttsége, a halak húsában található higanytartalom, a strandok nyersolaj szennyezettsége stb.

¹³ Gondolok itt Románia esetére, ahol is feltehetően az ipari szennyvizet vezetik a folyókba, melyek Jugoszlávia területére érve gyakorlatilag halottak, vagy a határövezetben telepített vegyigyár, melynek légszennyezettsége Bulgária területére áramlik. A Földközi-tengerben a szintetikus mosóporok alkotóelemeinek biológiai lebomlása akár 5 hónapot is igénybe vehet.

lését. Számos nemzeti program, elképzelés nyilatkozat született, melyek a környezetvédelmi feladatokat nemzeti szinten rögzítik.

Utalnék itt az 1984-es Olaszországban¹⁴ hozott környezetvédelmi dekrétumra, mely szabályozza a tengerpart egyes szakaszainak, illetve a folyók és tavak partjainak tisztaságának megőrzését.

De említhetnénk a mintegy 140 környezetvédelem érdekében hozott központi törvényt Jugoszláviában¹⁵ vagy az ipari beruházások környezetvédő szempontjainak rögzítését a bolgár beruházás-szabályozásban.

Nemzetközi vonatkozásban újfajta kapcsolatok alakulnak ki a globális ökonómia és a globális ökológia között. A közelmúltban az országok egymástól való kereskedelmi gazdasági függésének gyors bővülésével kellett szembenézni.

Most hozzá kell szoknunk a nemzetek egyre növekvő kölcsönös ökológiai függéséhez. A gazdaság és ökológia mind több szállal szövődik össze – helyileg, országosan és globálisan – az okok és következmények egybefüggő szövetévé.¹⁶

¹⁴ Carbone, F.: Tutto il verde melle tue mani, in: Panorama, 1984. nov. 19. pp. 234-243.

¹⁵ Environmental Policy in Yugoslavia. In: OECD Observer, No. 142. 1986. Jugoszlávia felbomlását követően a törvény is hatályon kívül került.

¹⁶ Láng István: Környezetvédelem problémái korunkban. in: Külpolitika 1988/2.